

Madli Pesti

Lahtised küsimused ja sõlmitud seosed

2016. aasta teatritekstides

Kõigepealt auhindamisest. Eestis kehtib ikka veel mõneti põhjendamatu seis, kus kultuurkapitali kirjandusauhindade žürii valib igal aastal välja viis trükis või laval ilmunud näidendit ning Eesti Teatriliidu žürii loeb ja auhindab näidendeid üle kahe aasta. Teatriliidu žürii koosseisus Liis Aedmaa, Ene Paaver, Sven Karja ja Mihkel Seeder vaagis teatritekste 2015. ja 2016. aastast ning tõstis esile viis teost, mis kõik on ilmunud aastal 2015!¹ Neid tekste on vaadeldud eelnevates aastaülevaadetes, seetõttu ma neil pikemalt ei peatu, kuid leian, et žürii on lähenenud tõeliselt originaalselt ja põnevalt, tunnustades autoreid lisaks osavale sõnavaldamisele ka oluliste teemade tõstatamise ja ootamatute vaatenurkade esitamise eest. Kuid tuleb teha nukker järeldus: 2016. aastal ei ilmunudki ühtegi tähelepanuväärset teatriteksti, mis oleks (muidugi vaid selle žürii hinnangul) auhinnakandidaadiks tõusnud. Kultuurkapitali žürii koosseisus Berk Vaher, Doris Kareva, Heli Allik, Kadri Tüür ja Paavo Matsin siiski leidis viis näidendit: klassikalise vormiga näidenditest tõsteti esile Urmas Lennuki „Paljasjalgne Debora” ja Tõnu Õnnepalu „Mäed”, huvitava vormilise kompilatsiooni ja vaimuka temakäsitlemisega on Eero Epneri „Rasmus Kaljujärvi: 30 aastat laval”, lisaks valiti välja Ivar Põllu „Baskin ehk nalja põhivormid” 2015. aastast, kuid kuna näidend ilmus trükis 2016. aastal, siis läks see statuudi järgi arvesse. Laureaadiks tuli — kirjandusžüriile ootuspäraselt — kirjanduslikult professionaalseim teos, Paul-Eerik Rummo „Taevast sajab kõikseag kive”. Vaatlen neid valikuid edaspidi lähemalt.

Juba mõnda aega püsib eesti uute teatritekstide aastane saak saja ümber. Nii ka seekord. Sellest hiigelmassiivist plaanin subjektiivsel valikul esile tõsta suundumusi, ülevaatlikkuse huvides püüan tekste teatud viisil rühmitada. (Aitäh Eesti Teatri Agentuuri dramaturgile Heidi Aadmale tekstinimekirja eest!). N-ö puhtaid näidendeid, selliseid, mille näitekirjanik kirjutab oma tööalal lõplikult valmis ja ulatab lavastajale lavastamiseks, saabudes ise vaid pidulikult esietendusele, kirjutatakse järjest vähem. Neid siiski on, kuid vähe. Teatris on tööviisid muutunud. Järjest enam levib rühmaloome meetod, kus lavastus, sh tekst luuakse ühiselt koos mõttekaaslastega. Näitekirjaniku funktsioon ja oskused pole küll kuhugi kadunud või kasutud, kuid kirjutaja töötab

¹ Need on: Eero Epner, Tarmo Jüristo, Aare Pilv, Vaiko Eplik — lavastuse „Savisaar” (Teater NO99) tekst ja laulusõnad; Kristiina Jalasto — lavastuse „non-stop SETO” (Taarka Pärimusteater) tekst; Priit Kruus, Paavo Piik, Henrik Kalmet, Diana Leesalu, Paul Piik — lavastuse „Õpetaja Tammiku rehabiliteerimine” (Kinoteater) tekst; Andres Noormets — kuuldemängu „Asjad” (Raadioteater) tekst; Andra Teede — lavastuse „45 339 km² raba” („Endla” teater) tekst.

järjest tihedamalt kogu lavastuse loomeprotsessis kaasa. Teine suurem teatritekstide olemust muutnud suundumus on juba mõnda aega ja järjest enam leviv autoriteater: ise kirjutatan, ise lavastan, ise kujundan, ise valin muusika, võib-olla lähen ise lavalegi. Lavastuse idee tekib enamasti lavastaja peas ja ta ei pöördu oma ideega kirjutaja poole (kuigi muidugi ka seda tehakse), vaid asub ise teksti looma. Levinud on lavastuse (seega ka teksti) tõukumine varem eksisteerinud kunstiteosest, ennekõike romaanist, aga ka näiteks filmist. Dramatiseeringud moodustavad suure osa tekstidest, kuid need varieeruvad: määrav võib siin olla originaalideede osakaal. Tehakse ohtralt kõikvõimalikke ümber-, üle-, läbi- ja pealekirjutusi.

Dokumentaalsed

Teatris ja ka teatritekste lugedes huvitavad mind päris lood ja see, kas kunstiteos ütleb midagi meie ühiskonna kohta, mõtestab meid ümbritsevat. Selleks annab võimaluse dokumentaalsel ainesel sündinud näidend, tekst, kus alusmaterjalina kasutatakse dokumente: ajakirjanduslikke tekste, arhiividokumente, protokolle, raporteid, intervjuusid, kirju, statistikat, kõnesid, fotosid, raadiolindistusi jne. Neid dokumente võib näidendi autor esitada muutmata kujul, ka dokumendi algne sõnastus võib jääda samaks. Kuid dokumentaalsuse määr erineb: kasutatud materjalid võivad olla vaid inspiratsiooniks. See piir, kus dokumentaalsusest saab fiktsioon, ei ole kindel. Oluline on, et dokumentaalne näidend tegeleb teatri ja tegelikkuse omavaheliste suhetega, dialoogi loomisega erinevate seisukohtade ja positsioonide vahel.

Mitmed teatritekstid põhinevad omaeluloolisel ainesel või intervjuudega kogutud materjalil. Siin võib sisse tuua egodokumendi mõiste.² Egodokument ehk n-õ isiklik dokument on osaleja, eksperdi tunnistus või meenutus. Egodokument on mina-loomise tulemus ning sel viisil tõusevad esile mitmehäälised vaate- ja rääkimisviisid.

2016. aastal kasutas täielikult omaeluloolist ainet vaid üks lavastus/tekst — näitleja Evald Aavik rääkis oma kirevast elust hingeminevalt ja mõtlemapanevalt mononäidendis „Evaldi tekk”. Tema egodokument ongi äärmiselt subjektiivne vaade oma kaasteeliste ja filmirollidele, see on eesti kultuuri ühe ajahetke väärtuslik pildistus ja sissevaade erakordse loomeisiku ellu.

Omaeluloolisi elemente sisaldavad kaks märgilist teksti ühiskondlikult olulisel teemal. Nii Mari-Liis Lille ja Paavo Piigi „Teisest silmapilgust” kui ka Piret Jaaksi, Oleg Soulimenko ja trupi loodud tekstis „Ma pigem tantsixin sinuga” on teemaks Eestis elavate eestlaste ja venelaste omavaheline suhtlus, nende erinev arusaam ajaloost ja vaated tänasele päevale, ühised leiud huumoris ja tantsus. Mõlemast tekstist koorub sõnum: saame kokku kultuuris!

2 K. Keim, *Der Einbruch der Realität ins Spiel*. Rmt: *Reality Strikes Back II. Tod der Repräsentation. Die Zukunft der Vorstellungskraft in einer globalisierten Welt*. Berlin, 2010, lk 127–138.

Mõlemad näidendid on tekstina õnnestunud kompilatsioonid, mida on põnev lugeda.

Mari-Liis Lill ja Paavo Piik on valinud huvitava kolmikstruktuuri. Näidendi alguses esitavad Vene Teatri näitlejad Tallinna Linnateatri kamersaalis stseeni inspireerituna Mladen Kiselovi sealsamas saalis mängitavast lavastusest „Kes kardab Virginia Woolfi?“, pikkides teksti vaimukaid temaatilisi nükkide. Näiteks lõik: „Martha: Vladimir Putinit ei karda me, ei karda me, ei karda me! / Honey: Vladimir Putinit ei karda me... / George (*Nickile vandeseltslaslikult, aga mitte sosinal*): Ma ütlen sulle ühe suure saladuse, poiss. Kui sa õpiksid korralikult keele ära, tähistaksid õigel ajal jõule, õpiksid hümnid pähe, kasvataksid oma lastest eestlased, siis võib-olla ei oleks see kõik nii keeruline. Aga muidu — nagu nad ütlevad — tšumadan, vaksal, rassija... / Martha (*George'ile*): Ausõna, George, mul hakkab üle viskama!” Sama vaimukaid viiteid mineviku teatriloole ja tänapäevale on stseenis, mis toimub paralleelselt Vene Teatri väikeses saalis, kus on valmis Jaan Tätte „Palju õnne argipäevaks” kujundus (see lavastus oli Vene Teatris viimastel aastakümnetel ainus eesti nüüdisaegse näitekirjanduse tõlgendus). Tätte näidendi tegelastest on Piigi-Lille variandis saanud venelased ja intriig seisneb selles, et peategelane Anja armub eesti mehesse. Näide: „Irina (*ilmub uksele*): Lugesin kodus integratsiooni tegevuskava 2020 ja tead, nii paha hakkas, Fedja lubas mul siin veidi toibuda. / Anja: Oi, Irinakene, maga siis veel. / Irina: Ei, juba on korras. Ma viskasin aknast välja, nüüd on kõik korras. [---] / Anja: Me hakkame kõik koos elama. Lõimumine. Teist saavad südamesõbrad.”

Näidendi teine osa on kokku seatud egodokumentidest, on omaelulooline. Neli eesti ja neli vene näitlejat kõnelevad bussiekskursioonil oma elust ja arusaamadest ning dramaturgiliselt moodustub kaheksast monoloogist sidus tervik. Ühendav liin on kultuurikontaktid: kõik jutustajad toovad esile midagi, mis neid teises kultuuris on kõnetanud. Näiteks on meelde jääv ja humoorikas Sergei Furmanjuki tõdemus, et eestlastest on teda enim mõjutanud Suur Tõll, Timbu-Limbu ja Arvo Pärt. Narvas sündinud Dmitri Kosjakov peab ennast eestlaseks, kes räägib vene keeles. Ta unistab hirmu ületamisest, unistab vabandade ideoloogiast, printsiipide orjusest, mõtlemise šabloonidest ja kõigest sellest, mis teeb orjaks, aga mitte oma elu peremeheks. Kõige kibedamalt mõjus Tatjana Kosmõnina jutt. Näiteks lausub ta: „Minu esimene mälestus eestlastest — ma võisin olla siis neljane või nii — ja ma mäletan, ma ütlesin oma emale, et Eestimaa on väga ilus maa. Ema ütles, et tõesti, väga ilus. Ja siis ma ütlesin, et kahju ainult, et eestlased siia tulid.” Eesti näitlejad loevad Bloki ja Grigorjeva luulet ning kõnelevad oma vähestest, ka humoorikatest kokkupuudetest venelastega. Monoloogidest jääb kõlama mõte, et lõimumine tähendab peamiselt kultuuri õppimist.

Näidendi kolmas osa koosneb humoorikatest sketšidest, mis lugemisel mõjuvad vähem stereotüüpsetena kui lavastatuna. Õnnestunumaks pean stseeni „Natsionalistid”, mis manifesteerib eesti ja vene inimeste erinevuste esiletõst-

mise jaburust: Lasnamäe köögis joob eestlane Vene viina, venelane „Vana Tallinna”; samas päikeseloojangus näeb eestlane eesti, venelane vene lipu värve. Tragikoomiliselt jaburana mõjub ka geograafiatund, kus umbkeelne õpetaja peab geograafiat õpetama eesti keeles.

Vaba Lava kuraatoriprogrammi kuulunud „Ma pigem tantsiksin sinuga” on vormistatud tänapäevase jutusaate formaadis, mille tarbeks on dramaturg Piret Jaaks ja trupp välja mõelnud üle poole tuhande küsimuse, mida esitatakse n-ö tavalistele inimestele (kahele eestlasele ja kahele venelasele, kes valiti välja suure hulga vabatahtlike seast). Need vastavad küsimustele just nii, nagu nad parasjagu tunnevad. Küsimused on isiklikud (kas sind on kunagi koolis narritud?), igapäevaelu puudutavad (mida sa sööd hommikusöögiks?), lapsepõlvest (lemmikmultifilm), poliitikast (milline partei peaks olema võimul?), kultuurilistest erinevustest (nimeta vene pulmatraditsioone), ajaloost (mis riigid on okupeerinud Eestit?) ja ka abstraktsematel teemadel (mis on elu mõte?). Küsimused on igal etendusel uued ja vastajad neid ette ei tea, kuid dramaturg on tekstina fikseerinud ühe võimaliku etenduse käigu. Lisaks kiirele küsimuste-vastuste rahele, mida suunavad näitlejad Mari-Liis Lill ja Nikolai Bentsler, esitavad etendajad ka omaeluloolise monoloogi. Saame sissevaate nelja Eestis elava inimese tõekspidamistesse ja sellest kasvab mõtlemapanev üldistus. Pilt on vastuoluline ja ärgitab diskussiooni.

Piret Jaaksilt ilmus 2016. aastal veel üks huvitav tekst, „Mina, Orlando”, mis põhineb Läänemaa naistega tehtud intervjuudel ja Virginia Woolfi romaanil. Teemadeks soorollid tänapäeval ja naiste positsioon ühiskonnas. Tekst portreerib inimesi meie ümber, esitab küsimusi ja toob esile ühiskonnas varjus olevat.

Lisaks intervjuudele ja omaeluloolistele jutustustele kasutavad autorid dokumentaalse näidendi puhul sageli ka kirju või päevikuid. Sel viisil sündisid Tiit Palu „Klarissa kirjad” ning Siim Maateni ja Kaisa Rooveri „Maailma ilusaim tüdruk”. „Klarissa kirjad” räägib liigutava loo Eesti perekonnast, kes Teise maailmasõja keerises lahutati (mees Siberisse, naine lapsega Kanadasse) ja sai uuesti kokku alles paarikümne aasta pärast. „Maailma ilusaim tüdruk” põhineb ühe eesti naise viimaste aastakümnete avameelsel päevikul. Tema kirev elu oli täis kriminaalseid seiku, väärkohtlemist, narkootikume ja alkoholi. Kui Tiit Palu lahendab raske loo diskreetselt ja poeetiliselt, siis Maaten ja Roover vajutavad melodramaatilisele ja didaktilisele pedaali.

Hendrik Toompere „Onu Aare” on dokumendile tuginev näidend. Nimelt leidis Toompere oma onu tööraamatu, kus oli tohutu hulk sissekandeid. Sellest inspireerituna kirjutas ta lustaka unenäolis-absurdistliku näidendi, kus põimuvad nõukogulik elukorraldus ja segased perekondlikud suhted. Paeluva atmosfääriga ja isikupärase käekirjaga näidend.

Kultuurkapitali žürii tõstis esile Eero Epneri vaimuka raadionäidendi „Rasmus Kaljujärv: 30 aastat laval”, see on dokumentaalsete sugemetega kompositsioon, kus näitleja Rasmus Kaljujärv on otsustanud pärast kolmekümnet

aastat lavategevust näitlemisega lõpparve teha. Kaljujärve loometeest kõnelevad kolleegid, isa Hannes Kaljujärv ning teatriloolased-uurijad Lea Tormis ja Luule Epner. Sõna saavad isegi ajaloolised suurkujud Voldemar Panso ja Mikk Mikiver, samuti president Toomas-Hendrik Ilves.

Ühiskondlikult olulisel teemal ja tõsielulistel juhtumistel põhineb Vaba Lava kuraatoriprogrammis etendunud „Kes kardab pimedat?“. Idee kõnelda ühiskonnas märkamatuks jääva rühma — pimedate — elust tuli lavastajal Jaanika Juhansonil, kes tegeleb Põhja-Eesti Pimedate Ühingu teatritrupiga Terateater. Juhanson tellis oma ideedest lähtuvalt näidendi Martin Alguselt ja teksti panustas ka vaegnägijatest trupp. Tulemuseks on küll lihtne noortepärane armastuslugu unistustest ja nende täitumisest, kuid loosse on põimitud juhtumeid, mis peegeldavad vaegnägijate maailma reaalseid probleeme ja osutavad meie, nägijate eelarvamustele. Näide: „Hanna hääl: Oih, vabandage! / Naise hääl: No mis toimub? Jumal küll... te jooksete käru ümber ju? *Läbi sahina kostab lapse lälinat.* / Hanna hääl: Vabandage, ma ei näinud, ma olen pime. / Naise hääl: Lapse pead võiks ikka näha ju!”

Dokumentaalsed tekstiloomete meetodid on sageli uurimuslikud: autoril on soov kirjutada mingist teemast ja ta asub seda süviti uurima. Võib lugeda teaduskirjandust, teha laiapõhjalisi küsitlusi või kasutada katserühmi. Sel viisil kirjutas Mihkel Seeder internetiohtudest kõneleva näidendi „Web Demon“. Seikluslik lugu ongi loodud katserühma ehk koolinoorte abiga. Tihedakoelise näidendi peategelane on 14-aastane tüdruk, tegevus toimub tumedates veebisügavustes ning selle keel ja stiil järgib noorte kõnepruuki. Näidend ei viibuta näppu — oi millised ohud noori veebikasutajaid ähvardavad! —, kuid kui läheneda noortele nende endi huvide vaatenurgast, jõuab küllap sõnum nendeni.

Rühmaloomete meetodit rakendas 2016. aastal eelkõige kolm noorte teatriteksti. Need pole tingimata rangelt dokumentaalsed, kuid lähtuvad kindlasti tegijaid huvitavatest teemadest ja muredest. Mehis Pihla lõi oma lavakunstkooli XXVII lennu kursusekaaslastega diplomilavastuse „Uhkus ja eelarve“ „Endla“ teatris ning „Vanemuise“ noorte näitlejatega lavastuse „Ilus on noorelt...“ Sadamateatris. Mõlemal juhul töötas näitekirjanik koos trupiga ja oli ka ise lavastaja. Noore autori Mehis Pihla tugevuseks on vaimukas, absurdistlik lähenemine ning tal on suurepärane keele- ja stiilitaju. „Uhkus ja eelarve“ valgustab läbi kapitalistlikud majandussuhted ja teeb seda nii otse kui võimalik (rohkest raha- ja turuteemalisi nalju), ka keelenalju puistatakse otse varrukast. Näiteks hüüatab firmaboss: „Sai kohvi või!“ ning assistent asetab lauale saia, kohvi ja või. „Ilus on noorelt...“ on tumedam, vaagides noorte näitlejate hirme ja änge; fragmentaarne tekst on siin vaid visuaalsete ja tegevuslike mängude alusmaterjal. Noorte enda elutajust ja tunnetusest kõneleb ka lavakunstkooli XXVIII lennu „Impeerium“ Von Krahli teatris, lavastajaks kursuse juhendaja Mart Koldits — taas näide tekstist, mis on vaid lavategevuse käivitaja.

Silla järgmise suurema tekstikuhjaga — kultuuriloolise dramaturgiaga — loob ajaloost ja poliitikast kõnelev „Kangelased“ (teatri Must Kast trupp ja Pee-

ter Volkonski). Tartus „Vilde” lokaalis etendunud lavastuses kuuleb laudade ümber paigutatud publik monolooge 1920. aastate Eesti noortest kommunistidest Viktor Kingissepast, Hans Heidemannist, Vilhelmine Klementist, Jaan Kreuksist, Jaan Tombist ja Hans Pöögelmannist. Teksti on noored näitlejad koostanud erineval viisil: kes loeb ette kirju, kes löike biograafiatest, kes enda loodud mõistulugu, luuletusi jm. Lugeja/kuulaja saab teada nende isikute elukäigust, kuid võib mõtiskleda ka selle üle, mida üldse tähendab revolutsioon tänapäeval. Kas need noored olid kangelased, märtrid või reeturid? Kümme punkti põneva teemakäsitluse eest.

Kultuuriloolised

Kultuuriloolisi teatritekste luuakse endistviisi palju, kuid küllap on nende hari-punkt möödas. Kui vaadata 2016. aastat, siis kirjutajatele pakuvad ikka huvi möödunud aegade lauljad, näitlejad, luuletajad, kunstnikud, teadlased.

Eesti muusikateatri lugu kirjutab järjekindlalt läbi väikese „Variuse” teatri juht Heidi Sarapuu. Mullu ilmus temalt „Mojens! Benno Hansen 125” ja „Saatuslik nahkhiir” operetitäh Gerda Murrest.³ Nostalgilisel muusikalainel seilavad ka Andres Dvinjaninovi „Zarah Leander” ja Ivar Põllu „Pao-Pao. Kuldse Trio lood”, kuid teevad seda erineval moel. Kui Sarapuu ja Dvinjaninov esindavad pigem positivistlikku ajalootõlgendust ja kujutavad oma portreeritavate lineaarselt kulgevaid eluseiku, siis Ivar Põllu tekste iseloomustab mänguline autoripositsioon ja siinsel juhul „Kuldse Trio” laulude sisust lähtuv vaimukas dramaturgia.

Produktiivne kultuuriloost ainek ammudav autor Loone Ots kirjutab seekord näidendi Tartu ülikooli teadlastest (maalikunstnik Julie Hagen-Schwarz, astronoomid Schwarz ja Struve, kindral Tenner). Nagu ikka põimib ta kultuuriloolisi fakte ja eraelulist fantaasiat, peale jääb aga viimane, eraeluline külg. Näidendit „Julie ja tähed” mängiti „Vanemuise” suvelavastusena Toome-mäel tähetorni jalamil.

Nooruslikku õhinat jagus lavakunstkooli XXVII lennu lõpetanute ja nende õppejõu Anu Lambi suvelavastuses „Elagu, mis põletab!”, mida esitati Tallinnas Adamson-Ericu muuseumis. XX sajandi alguse eesti kunstnike ja kirjanike tekstide põhjal loodud ühiskompositsioonis saavad hääle Ants Laikmaa, Konrad Mägi, Aleksander Tassa, Ado Vabbe, Mari Koort, Friedebert Tuglas ja Karin Luts. Vahendatakse kunstnike Pariisi-muljeid, kuid ka Eesti kultuurielu Pallase kunstkooli loomise aegu. Tõeliselt hariv ja lennukas tekst.

Eesti kirjanike eluloolistele faktidele tugineb kultuurkapitali aastaauhinna kandidaadiks valitud Urmas Lennuki „Paljasjalgne Debora”. Idee kirjutada näidend saarlase Debora Vaarandi 100. sünniaastapäevaks tuli Kuressaare

³ Põhjalikumalt Heidi Sarapuust ja „Variuse” teatrist: **P.-R. Purje**, Varius, vaimususes vaba. „Teater. Muusika. Kino” 2016, nr 11.

linnateatrist ja vastava sooviga pöörduti viljaka näitekirjaniku Urmas Lennuki poole. Lennuk lõi situatsiooni, kus saja-aastane Debora istub n-ö pilve piiril ning vaidleb oma meeste Aadu Hindi ja Juhan Smuuliga kunstiküsimuste ja eluliste valikute üle. Näidendis tegutseb ka noor Debora, kes peab dialoogi vanaga. Nende kirjanike elu ja loominguga kursis olevale lugejale ei paku näidend õieti midagi uut. Pigem jääb tunne kiirustavast ja pealiskaudselt lähenemisest, kus ei puudu küll autoripärane poeetiline keelekasutus ja mõned läbivad kujundidki (näiteks paljasjalgsus). Lennuk oli 2016. aasta viljakaim näitekirjanik — temalt ilmus viis teksti. Vahest pole siis kiirustamismärkide märkamine päris meelevaldne.

Alustekstist tõukunud

Üpriski suure osa teatritekstidest moodustavad dramatiseeringud, kuigi see pole päris õige sõna. Mõni tekst, tõsi küll, on tõesti klassikalises mõttes dramatiseering, alusteose (enamasti romaani) valamine draamavormi, kuid siinsesse ülevaatesse arvan ka mingist teisest teosest (romaanist, filmist) kaudselt inspireeritud teatritekstit. Siis on valik üsna avar ja selline loomeviis annab tõesti Eesti teatripildis tooni. Piir omaloomingu ja dramatiseeringu vahel on õhkörn, pigem tuleks kõnelda üle-, peale- ja läbikirjutamisest, igal juhul mingist seosest inspiratsiooni pakkunud alusmaterjaliga.

Oluline on, et ringlevad Eesti tüvitekstit ja autorid: igipopulaarsed Tammsaare ja Luts, sel aastal ka Ristikivi, Bornhöhe, Gailit, Kross, uuemast klassikast Mati Unt; lavaversioonid tehti Andrus Kivirähki ja Olavi Ruitlase proosateostest. Üsna vähe on välismaisest algmaterjalist inspireeritud teatritekste, eriliseks näiteks Jaanika Juhansonini „Nornide mängud”, mis on eepose „Vanem Edda” peale- ja ülekirjutus.

Film on andnud algtõuke kahele teatritekstile. Albert Lamorisse’i 1956. aasta filmist „Punane õhupall” on inspireeritud Eero Epneri stsenaarium Mart Kampuse samanimelisele lavastusele. Rakvere teatris etendunud „Somnambuuli” puhul on filmistsenaariumi üks autoreid Sulev Keedus (teine autor on Madis Kõiv) seadnud oma stsenaariumi teatrilavale, kuid kuna film on teatrikülastajatele oluline referentspunkt, siis on seos algteosega oluline.

Alustan lähemat vaatlust tavapärasematest dramatiseeringutest ja liigun vabamate tõlgenduste poole. Urmas Lennuk kirjutas kahe romaani dramatiseeringud ja mõlemad tihedas koostöös lavastajaga. Raivo Trassi tellimusel sündis „Maailma otsas” Andrus Kivirähki samanimelise romaani põhjal — kümnete tegelaste ja tegevuspaikadega kaleidoskoopiline virvarr, mis moodustab siiski üsna haarava teraviku. Lavastaja Vallo Kirsi palvel seadis Lennuk draamavormi Tammsaare romaani „Kõrboja peremees”, pealkirjaga „Kõrboja perenaine”, kus pealkirjale vastavat fookuse nihet küll eriti selgelt ei sündinud. Mõlemas dramatiseeringus on muidugi nii kirjutaja kui lavastaja tõlgendust ning tekstides on näha Lennukile iseloomuliku poeetilistust ja n-ö vertikaalse mõtme poole püüdlemist.

Klassikalaineil liikudes esindab lavastajadramaturgiat „Soo”. Dramatiseeri- ja ning lavastaja Eva Koldits on rõhutanud Lutsu jutustuse müstilist õhkkonda, tulemuseks visuaalne kunstiteos, kus narratiiv pole tingimata esiplaanil. Lavastajadramaturgia on ka Ivar Põllu „Öös on asju”. Siingi pole tekst peamine väljendusvahend. Mitmesuguseid dramaturgilisi võtteid kasutades on lavale pandud Mati Undi postmodernistlikult kaleidoskoopilise elektriteemalise romaani stseenid, mis moodustavad lummavaid visuaalseid pildikesi.

Teistmoodi läheneb klassikale Loone Ots, kes dramatiseeris Karl Ristikivi 1965. aastal ilmunud romaani „Mõrsjalinik”, millele lisas kultuuriloolisi fakte kirjaniku kohta ja tõi ta tegelasena ka lavale. Näidend etendus Tartus Jaani kirikus pealkirja all „Katariina mõrsjalinik. Risti ja kivi tee” Heiti Paku ja Andres Dvinjaninovi lavastuses. Loone Otsa tekstid jäävad sageli üheplaaniiliseks, tema töid iseloomustab paljusõnalisus ja ülepaisutus.

Klassikast inspireeritud üle-, läbi- ja pealekirjutust esindavad seekord Andrus Kivirähk ja Merle Karusoo. Kivirähk võttis Lutsu „Kevadest” köstri tegelaskuju ja kirjutas Peeter Tammearu soovil talle mononäidendi. „Köster” on vaimukas, kerge lugemine, tabava inimesekujutusega ning mõnusate mänguvõimalustega. Merle Karusoo kirjutas aga Tammsaare „Tõe ja õiguse” saunaeide tegelaskujust inspireerituna mononäidendi Katrin Saukasele — ideeks näidata justkui tänapäevast kiuslikku, tagarääkivat, kitsarinnalist eestlast. Tekst sai pealkirja „Saunaeide töö ja õigus ehk Täieõiguseline inime”.

Kaudselt on alusmaterjalist lähtunud kolm kummalist teksti, mida võib kahtlemata originaalloominguks pidada, kuid mille suhe inspiratsiooniallikaga on intrigeeriv.

Kultuurikapitali žürii hindas ootuspäraselt laureaadivääriliseks Paul-Eerik Rummo suurepärase mängulise näidendi „Taevast sajab kõikseag kive”, mis on tõukunud Jaan Krossi jutustusest „Taevakivi”, kus tegelasteks Otto Wilhelm Masing ja Kristjan Jaak Peterson. Rummo aga viib tegelased täiesti üle völli, sõidab nendega Itaaliasse, võtab nagu muuseas sajandeid eirates kõneks kõikvõimalikke viiteid siit- ja sealtpoolt ning loob kokkuvõttes tõesti erakordse teose, millega võrreldavat eesti näitekirjanduses pole. Eksimatu stiilitunnetus saab kokku mitmeplaaniilise sisuga.

Mehis Pihla on oma näidendi „Tasujad” puhul saanud inspiratsiooni Bornhöhest. Sõnamänguline, hüperboolne näidend mõtiskleb tänapäeva Tasujate üle ning ringi liiguvad ka tänapäeva Tatikas ja Vesipruul. See liiga sõnavahune lavatükk tahab peegeldada meie üle völli meediapilti ja -maailma, kuid lendu see siiski ei tõuse.

Eero Epneri „Punane õhupall” võiks edukalt kandideerida mõne proosažürii vaateväljas. Teksti nimetatakse teatri kodulehel küll stsenaariumiks, kuid see on iseseisev kunstiteos, nauditavalt isikupärane ja üllatav. „Punane õhupall” kõneleb vanast mehest Konradist, kes pole aastakümneid oma korterist väljunud, kuid nüüd otsustab seiklustele vastu astuda ja vaadata, mida on linnal talle pakkuda. Mõned stiilinäited: „Tema jalad olid — nagu ikka — paralleelselt,

kõverdatud põlvedest peaaegu ideaalse täisnurga all (pühapäeviti lubas Konrad jalgadele 86-kraadist vabadust), lõppedes paksudes soojades sussides, mis olid asetatud põrandale pehmelt nagu langeks lendamise lõpetanud liblikas märja rohu sisse. [---] Konrad tõstis aeglaselt, väga aeglaselt oma parema põlve 96-kraadise nurga alla, hoidis seda veidi aega õhus, tema vuntsid aurasid, tema silmad olid kinni, tema käed lebasid rahulikult ja akna taha ilmus üllatunud varese nägu, ning laskis siis jalal järsult ning kiiresti kukkuda vastu põrandat. [---] See oli inimlik hoolivus, armastus, mis ulatub üle universumi piiride, kuid mida on sama kerge ära unustada nagu hommikul viiesendist münti kapiservale.” Eero Epneri stiil võlub sõnastusliku täpsuse ja ootamatute metafooridega.

Ja muud

Eesti näitekirjanikele on ikka meeldinud uurida n-ö väikeste inimeste elu, lahata nende eluvalikuid. Selle lahtri esindajana leiame Andrus Kivirähki (peaaegu) kahe-naise-näidendi „Alias”, millega armastatud rahvakirjanik küll lati alt läbi jookseb. Näidend kõneleb kahest vastandliku elukäiguga klassiööst, kuid tekst kuhjab üksteise otsa vaid klišeid. Raske öelda, kas siin peegeldub kirjaniku vaade naistele üldisemalt või on tegemist kiirustamisega.

Huvitava teemavalikuga üllatab Tiit Palu „Põlenud mägi”, mis kõneleb raamatutest ja lugemisest, vastandatakse kiirustav projektimaailm ja süvenemist lubav raamatulugemiskultuur. Palu võiks rohkem kirjutada (ja teised lavastajad võiksid tema tekste lavastada), sest oma napi ja puhta stiiliga on ta tõestanud head sõnavaldamist. (2015. aasta näidendivõistlusel sai Palu eripreemia.) Selge ja poeetiline sõnavalik teeb tema tekstide lugemise nauditavaks.

Kultuurkapitali kirjandusžürii tähelepanu pälvis Tõnu Õnnepalu uusim näidend „Mäed”, mis vaatleb paralleelselt noore poisi ja tüdruku ning vanade elunägemist, sõnatuna esindab vertikaalset mõõdet vana munk. Staatilise näidendi hõllanduslik ja sissepoole pööratud atmosfäär minu silmis lendlema ei hakanud, mägijõe kohin ei kõnetanud.

Eestis kirjutatakse harva žanrinäidendeid, seekordsest valikust võib esile tuua ühe komöödia ja ühe õudusnäidendi. Erki Aule „Astuge sisse!” märgiti ära näidendivõistlusel ja 2016. aastal lavastati seda lausa kaks korda. Lugesed on see segaduste komöödia tegelikult päris vaimukas ja hoogne, lavastused aga kaldusid labasusse. Kõrget taset näitab Indrek Hargla — tema stephenkingilik õuduspõnevik „Varjuprohvet” jätab kuidagi eriti rahvusvahelise mulje. See fantaasia ja reaalsuse vahekordi vaagiv näidend võiks jõuda lavale ka välismaal.

Kui piiluda veidi tulevikku, siis uutest noortest kirjutajatest tasuks tähele panna Priit Põldmad, kes õpib lavakunstikoolis dramaturgiks. Tema näidend „Vallutatud” kujutab sõja eest varjunud seltskonda — vana meest ja noori naisi — paradiisiaias. Teksti, millest aimub põnevuse tekitamise oskust ning osavat sündmuste ja dialoogi kombineerimist, on põimitud kõikvõimalikke vihjeid ja viiteid kirjandus-, filmi- ja kunstimaailmale.

*

Kuidas siis peegeldub 2016. aasta teatritekstides? Eks see kaleidoskoopiline ülevaade näita jätkuvat mitmekesisust. Nii nagu teatriväline maailm muutub järjest rikkalikumaks ja värvilisemaks, nii kajastub see ka näitekirjanduses. Püüdes inimeste päris lugude kasutamist teatritekstides on uus levinud võtte — küllap ikka sooviga peegeldada teatrikülastajale teatrisaalist väljaspool asuvat maailma. Panna tekstide lugeja ja etenduste vaataja mõtlema ja küsimusi esitama. Kuhugi pole kadunud kultuurimaailmasisene ümber-, üle-, läbi- ja pealekirjutamine, sellest sugeneb tihe oluline võrgustik, millest keel ja kultuur toituvadki.